

BİZANS SARAY KÜLTÜRÜ

829-1204

Henry Maguire 1943'te İngiltere'de doğan Maguire, başta 1991-1996 arası Bizans Çalışmaları Direktörü olarak verdiği hizmetle bilinmekle birlikte Dumbarton Oaks'ın uzun süreli bir ortağıdır.

Yüksek lisans ve doktora çalışmalarını Harvard Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü'nde tamamlayan Maguire, halen Johns Hopkins Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde emekli profesör olarak ders vermektedir.

1997, 1999 ve 2000 yıllarında, Poreç'teki Eufrasius Katedrali'nin mozaiklerini incelemek üzere Anny Terry'le yürüttükleri üç dönemlik çalışma bulgularını belgeleyen *Dynamic Splendor: The Wall Mosaics in the Cathedral of Eufrasius at Poreç* (2007) adlı kitabın yine Terry'le birlikte yazarlarından biri. Bu proje sonucunda oluşan Henry Maguire ve Ann Terry Poreç Arşivi 2012 ve 2013'te ICFA'ya bağışlandı.

Maguire, ICFA aracılığıyla kendisiyle yapılan sözlü tarih görüşmelerinde Dumbarton Oaks'taki pek çok farklı hizmetinden ve Bizans sanatı uzmanı olarak kendi gelişiminden söz eder. Ayrıca Poreç'teki saha çalışması ve Eufrasius Katedrali'ndeki mozaiklerin analizinde kullanılan yöntemleri de detaylı bir şekilde paylaşır.

Müfit Günay 1953 yılında doğdu. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Yüksekokulu Dış Ticaret Bölümü'nü bitirdi. Daha çok tarih ve sosyoloji alanında çalışıyor. Şimdiye kadar *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar* (Rudi Paul Lindner), *Hindistan Tarihi* (Hermann Kulke ve Dietmar Rothermund), *Hain Bir Avrupalı'nın İtirafı* (Jan Myrdal), *Modern Japonya'nın Doğuşu* (Janet E. Hunter), *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı* (Robert Dankoff) isimli çevirileri yayımlandı.

HENRY MAGUIRE

Bizans Saray Kültürü
829-1204

Çeviren
Müfit Günay

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 4757
Tarih - 107

Bizans Saray Kültürü 829-1204 / Henry Maguire
Özgün adı: Byzantine Court Culture from 829 to 1204
Çeviren: Müfit Günay

Kitap editörü: Derya Önder
Düzeltili: Filiz Özkan

Kapak tasarımı: Mehmet Ulusel
Sayfa tasarımı: Nahide Dikel
Grafik uygulama: Gülçin Erol Kemahlıoğlu

Baskı ve Cilt: Ertem Basım Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Başkent O.S.B. 22. Cad. No: 6 Malıköy / Ankara
Tel: (0312) 640 16 23
Sertifika No: 26886

Çeviriye temel alınan baskı: Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2004
1. baskı: İstanbul, Ocak 2017
ISBN 978-975-08-3605-3

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2016
Sertifika No: 12334

Originally published by Dumbarton Oaks, Washington DC, Trustees for Harvard University, © 1997

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Kemeraltı Caddesi Karaköy Palas No: 4 Kat: 2-3 Karaköy 34425 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz • 7

Kısaltmalar Listesi • 11

- Kilisesindeki İmparator: Ayasofya Kilisesi'nde
İmparatorluk Ritüeli / George P. Majeska • 13
Saray Bahçeleri / A. R. Littlewood • 27
Orta Bizans Saray Kıyafeti / Elisabeth Piltz • 63
İmparatorluğun Yardım Elleri: Bizans Sarayında İmparatorluk Törenleri ve
Rölik Kültü / Ioli Kalavrezou • 97
Orta Bizans Dönemi'nde Konstantinopolis'te Saray Kültürü ve
Kült İkonlar / Annemarie Weyl Carr • 139
Norman Sicilya'nın Bakış Açısından Bizans Saray Kültürü:
Palermo'daki Cappella Palatina Örneği / William Tronzo • 173
Ortak Nesnelere Kültürü / Oleg Grabar • 209
İmparatorluk Övgüsü: Retorik ve Gerçeklik / George T. Dennis • 227
Bizans Saraylısının İzinde: Leon Khoirosphaktes ve
Konstantinos Manasses / Paul Magdalino • 239
Bizans Sarayının Sosyal Dünyası / Alexander P. Kazhdan ve
Michael McCormick • 269
Bizans Sarayında Unvan ve Gelir / Nicolas Oikonomides • 305
Daidalos ve Bülbül: Bizans Saray Mitinde Sanat ve
Teknoloji / James Trilling • 325

İstanbul Ayasofyası'nda ve Ahtamar Kutsal Haç Kilisesi'nde
Hükümdarın Varlığı ve Çeşitli Figürleri / Catherine Jolivet-Lévy • 353
Göksel Saray / Henry Maguire • 389

Dizin • 417

ÖNSÖZ

1950'de Dumbarton Oaks'ta Andreas Alföldi, Francis Dvornik, André Grabar, Ernst H. Kantorowicz, Hans P. L'Orange ve Paul A. Underwood'un da katılımıyla "İmparator ve Saray" konulu bir sempozyum düzenlendi. 44 yıl sonra, Nisan 1994'te aynı yerde, "829'dan 1204'e Bizans Saray Kültürü" adında farklı bir başlık altında düzenlenen bir başka Dumbarton Oaks Sempozyumu'nda, yeni bir akademisyen kuşağı tarafından bu konuya tekrar dönüldü. Aradaki yılların Bizans çalışmalarındaki artan uzmanlaşmayı yansıttığı 829 ve 1204 tarihleri, Bizans saray yaşamının altın çağını kapsadığı için seçilmiştir. Bu dönem, saray yapımının yeniden canlandırılması ve üzerinde ötücü kuşlarıyla efsanevi altın ağaç gibi otomatlarıyla bilinen, süsleme âşığı Theophilos'la başladı; IV. Haçlı Seferi ve Konstantinopolis'teki sarayın yıkılmasıyla sona erdi. Aynı kronolojik sınırlar sempozyumun bu yayını için de büyük ölçüde geçerlidir ve böylelikle sarayın zirvede olduğu dönem kayıt altına alınmış olmaktadır.

Bu kitabın konusu hem yeni, hem eskidir. Ortaçağ'dan itibaren Konstantinopolis'teki imparatorluk sarayları Bizans'ın dışarıdan görünüşü açısından çok önemli olmuştur. Ancak, bilimde ve literatürdeki ününe karşın Bizans sarayını bir fenomen olarak bütünlüğüyle analiz etmeye yönelik girişimler nispeten azdır. Güzel sanatlar ve törensel faaliyetler gibi, saray yaşamının farklı yönlerine ilişkin önemli çalışmalar yapılsa da bu veçheler geniş bir tablo içerisinde nadiren bütünlleştirilmiştir. Bu kitapta bir araya getirilen araştırmalarla Bizans saray yaşamının birbiriyle bağlantılı bütün yönlerini sunan bütünsel bir kompozisyon sağlanması amaçlanmaktadır. Yazarlar imparatorluk saraylarını, bahçe ve parklarını, tören ve ayinlerini, giysileri ve imparatorluk sembollerini, sarayda muhafaza edilen rölikleri, saray ikonlarını, saray retoriğini, saraylıların entelektüel yaşamını, sarayın toplumsal yapısını, unvan sahiplerinin gelirleri de dahil olmak üzere unvanlar

hıyerarşisini, saray sanatı ikonografisi ve ideolojisini tartışıyor. Aynı zamanda Bizans imparatorlarının saraylarıyla aynı dönemdeki Müslüman, Ermeni ve Normandıyalı hükümdarların sarayları arasındaki ilişkilere dikkat çekiliyor. Son olarak, yeryüzündeki imparatorluk sarayı ile cennetteki Yüce Saray arasındaki etkileşim, özellikle methiyeler ve sanattaki yansımaları ele alınıyor.

Burada, Bizans saray adabının zengin ve karmaşık mekanizmalarını açıklayarak daha ayrıntılı incelemelere gerek bırakmayan makaleleri özetlemeye çalışmadan, tartışmaların büyük bölümünde tekrarlanan önemli bir konuya dikkat çekmek istiyorum. Yazarlarının çoğunun işaret ettiği gibi, 11. yüzyılda sarayın rolünde ve niteliğinde temel bir değişim gerçekleşti. Bu değişim saray yaşamını her düzeyde ve her yönde etkiledi. Bunun temelinde sarayın toplumsal yapısı vardı. Makedonyalılar döneminde imparator üst yöneticilerini kökenlerine fazla dikkat etmeden seçerdi, ancak Komnenos ailesinden gelen imparatorların yönetiminde seçkin görevler kalıtsal olarak devam eden aristokrasiye ya da en yüksek konumlar söz konusu olduğunda, imparatorun kendi akrabalarına verildi. Sonuç olarak 10. ve 11. yüzyıllarda, ele aldığımız dönemin sonraki bölümlerine göre daha dikey bir sosyal hareketlilik vardı. Ancak terfileri ve ücretleri imparatora ait olan Makedonyalılar dönemi saraylıları imparatora daha bağımlıyken, 12. yüzyılda saray değerleri değişti. Komnenoslar yönetiminde saray mensubu bireyler hükümdarla ilgili rolleri konusunda daha bireysel ve bağımsız bir yaklaşım edindiler ve entelektüellerin edebi yapıtlarında bile fark edilebilen bir değişim oldu. Üstelik *Törenler Kitabı (De Ceremoniis)* gibi 10. yüzyıl kaynaklarının ortaya çıkardığı saraylı kadınlara yönelik resmi ayrımcılığın 12. yüzyılda bir ölçüde terk edilmiş olduğu da anlaşılmaktadır.

Bizans sarayı içindeki bu değişim sanatta ve mimaride de yansımaları buldu. Değişim en belirgin olarak sarayın, Büyük Saray köşklerinden, bahçelerinden ve teraslarından, kent surlarındaki Blakhernai'nin, Philopation'un av alanlarına bakan ve şatoyu andıran ortamına taşınmasıyla simgelenmiştir. Küçük nesnelere dünyasında, 10. ve 11. yüzyılların özelliklerinden olan ve sıkı düzenlemeye tabi saraylar arası hediye değiş tokuşunun yerini 12. yüzyılda daha geniş aristokrat ve tüccar müşteriye yönelik, benzer ancak daha ticari biçimde üretilen parçaların daha geniş ve merkeze daha az bağlı olan dağıtımını aldı. Sarayın toplumsal düzeni, zihniyeti ve maddi kültüründeki bu değişimler, Bizans uygarlığının diğer birçok cephesinde olduğu gibi, saray yaşamını usulleriyle yansıtan süreklilik ve değişmezlik imgesinin gerçekte yalnızca görünüşte olduğunu gösterir. Tören, retorik ve sanatın altın peçesinin ardında sürekli değişim ve yenilenme vardı.

Sonuç olarak, sempozyuma katılan konuşmacılara ve bildirileriyle bu kitaba katkıda bulunanlara teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca bu kitabın yayına hazırlanması sürecinde çeşitli biçimlerde yardımları dokunan Hedy Schiller ve Allison Sobke'ye ve kitabın basımını gerçekleştiren Dumbarton Oaks'taki Yayın Bürosu çalışanlarına şükran borçluyum.

Henry Maguire
Illinois Üniversitesi, Urbana-Champaign

Kısaltmalar Listesi

<i>ActaIRNorv</i>	<i>Acta ad archaeologiam et artium historiam pertinentia</i> , Institutum Romanum Norvegiae
<i>ActaSS</i>	<i>Acta sanctorum Bollandiana</i>
<i>AJA</i>	<i>American Journal of Archaeology</i>
<i>AnalBoll</i>	<i>Analecta Bollandiana</i>
<i>ArtB</i>	<i>Art Bulletin</i>
<i>BHG</i>	<i>Bibliotheca hagiographica graeca</i> , 3. bas., y.h. F. Halkin, 3 cilt (Brüksel, 1957)
<i>BMGS</i>	<i>Byzantine and Modern Greek Studies</i>
<i>BollGrott</i>	<i>Bollettino della Badia greca di Grottaferrata</i>
Bonn baskısı	Corpus scriptorum historiae byzantinae, y.h. B. G. Niebuhr ve diğ. (Bonn, 1828-97)
<i>BSCAbstr</i>	<i>Byzantine Studies Conference, Abstracts of Papers</i>
<i>ByzF</i>	<i>Byzantinische Forschungen</i>
<i>BZ</i>	<i>Byzantinische Zeitschrift</i>
<i>CahArch</i>	<i>Cahiers archéologiques</i>
CCSG	Corpus christianorum, Series graeca
CCSL	Corpus christianorum, Series latina
CFHB	Corpus fontium historiae byzantinae
CSEL	Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum
CSHB	Corpus scriptorum historiae byzantinae (bkz. Bonn baskısı)
<i>De cer.</i>	<i>De ceremoniis aulae byzantinae</i> , y.h. J. J. Reiske, 2 cilt (Bonn 1829-30); <i>Le livre des cérémonies</i> , y.h. ve çev. A. Vogt, 2 cilt (Paris, 1935-39)
<i>Δελτ.Χριστ.</i>	
<i>Ἀρχ. Ἐτ.</i>	<i>Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας</i>
<i>DOP</i>	<i>Dumbarton Oaks Papers</i>
DOS	Dumbarton Oaks Studies
<i>EO</i>	<i>Échos d'Orient</i>
<i>Ἐπ. Ἐτ.Βυζ.Σπ.</i>	<i>Ἐπετερίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν</i>
<i>GBA</i>	<i>Gazette des beaux-arts</i>
GCS	Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten [drei] Jahrhunderte (1897-)
<i>GRBS</i>	<i>Greek, Roman and Byzantine Studies</i>
<i>ILS</i>	<i>Inscriptiones latinae selectae</i> , y.h. H. Dessau, 3 cilt (Berlin, 1892-1916)
<i>JbKSWien</i>	<i>Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien</i>

<i>JÖB</i>	<i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik</i>
<i>JÖBG</i>	<i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft</i>
<i>JTS</i>	<i>Journal of Theological Studies</i>
Mansi	J. D. Mansi, y.h., <i>Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio</i> (Paris-Leipzig, 1901-27)
MGH	Monumenta Germaniae historica (Hannover, Berlin, vs., 1826-)
—, <i>ScriptRerGerm</i>	<i>Scriptores rerum Germanicarum</i>
—, <i>SS</i>	<i>Scriptores</i>
<i>MünchJb</i>	<i>Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst</i>
Νεος Έλλ.	Νέος Έλληνομνήμων
<i>ODB</i>	<i>The Oxford Dictionary of Byzantium</i> , y.h. A. P. Kazhdan ve diğ., 3 cilt (New York-Oxford, 1991)
OCA	Orientalia christiana analecta
<i>OCP</i>	<i>Orientalia christiana periodica</i>
<i>OKS</i>	<i>Ostkirchliche Studien</i>
PG	Patrologiae cursus completus, Series graeca, y.h. J. P. Migne (Paris, 1857-66)
PO	Patrologia orientalis
<i>RB</i>	<i>Reallexikon der Byzantinistik</i> , y.h. P. Wirth, 6 fasikül (Amsterdam, 1968-76)
<i>RBK</i>	<i>Reallexikon zur byzantinischen Kunst</i> , y.h. K. Wessel (Stuttgart, 1963-)
<i>REArm</i>	<i>Revue des études arméniennes</i>
<i>REB</i>	<i>Revue des études byzantines</i>
<i>REG</i>	<i>Revue des études grecques</i>
SC	Sources chrétiennes
<i>SemKond</i>	<i>Seminarium Kondakovianum</i>
ST	Studi e testi
<i>Subs Hag</i>	<i>Subsidia hagiographica, Société des Bollandistes</i>
<i>Synaxarium CP</i>	<i>Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae. Propylaeum ad ActaSS</i> <i>Novembris</i> , y.h. H. Delehaye (Brüksel, 1902)
<i>TAPS</i>	<i>Transactions of the American Philosophical Society</i>
<i>TM</i>	<i>Travaux et mémoires</i>
<i>VizVrem</i>	<i>Vizantijskij vremennik</i>
<i>Zepos, Jus</i>	J. ve P. Zepos, y.h., <i>Jus graecoromanum</i> , 8 cilt, (Atina, 1931; röpr. Aalen, 1962)
<i>ZRVI</i>	<i>Zbornik radova Vizantološkog instituta</i>
<i>ZKunstg</i>	<i>Zeitschrift für Kunstgeschichte</i>

KİLİSESİNDEKİ İMPARATOR:
AYASOFYA KİLİSESİ'NDE İMPARATORLUK RİTÜELİ
George P. Majeska

Bizans imparatorunun “kutsal” bir figür olarak nitelendirilmesi eski kaynaklarda olduğu kadar modern bilimde de olağan bir durumdur. Bu konuyla ilgili, Büyük Constantinus’un ünlü “dışarıdakilerin piskoposu” ve “genel piskopos” olduğu iddialarıyla başlayan, III. Leon’un kendisinin “papaz ve imparator” olduğu iddiasına kadar uzanan (en azından Papa’nın şaşırtıcı bulduğu bir ifade) temel metinler iyi bilinir.¹ İmparatorun “kutsal doğasıyla” tam olarak ne denilmek istendiği, üzerinde ciltlerce bilimsel çalışma üretilen ve üretilmeye de devam edilecek bir sorudur; konu Bizans’ı anlamak açısından çok önemlidir.² Bu çalışma Orta Bizans imparatorunun “resmi” kamu kilisesindeki, yani Konstantinopolis’teki büyük Ayasofya Katedrali’ndeki ritüel davranış unsurlarını inceleyerek, devam eden Bizans siyasal kuramı tartışmasına katılıyor. Burada sadece imparatorun Büyük Kilise’de düzenli olarak yinelenen belli törensel durumlarda neler yaptığına değil, bu ritüel davranış unsurlarının, buna tanıklık edenler ya da bundan haberdar olanlar için taşıdığı anlam üzerine de odaklanılıyor. Dolayısıyla bu çalışmayla bir imparatorun ritüelleştirilmiş davranış modellerinin anla-

1 ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός, Eusebios, *Vita Constantinae*, IV.24; κοινὸς ἐπίσκοπος, *age*, I.44; βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς, Papa II. Gregorios, “De sacris imaginibus,” Mansi, XII, 975.

2 Bu konudaki güncel temel çalışma olan G. Dagron’un *Empereur et prêtre: étude sur le “césaropapisme” byzantin* (Paris, 1995) ne yazık ki bu makale yazılırken elimde yoktu. D. M. Nicol’ün *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350 - c. 450*, y.h. J. H. Burns (Cambridge, 1988), 51-79, 696-703’teki “Byzantine Political Thought” çalışması, yararlı kaynakçasıyla konunun iyi bir özetini verir.

mının özellikle Ayasofya'da yerine getirilen kutsal görevlerdeki litürjik tapınma bağlamında araştırılması amaçlanıyor.

İmparatorun Büyük Kilise'deki dini törenlere katılmasını gerektiren birçok vesile olsa da üç tanesi onun litürjik ayinde yer almasının önemini incelenmesi açısından özellikle yararlıdır: İmparatorun taç giyme töreni; dominikal* yortulardaki patriklik ayini; kilise hazinesindeki kutsal kapların tütsülendiği yılda bir kez yapılan sıradışı Kutsal Cumartesi dinsel töreni. İmparatorun bu üç özgül törendeki davranışlarını incelemek onun kutsal karizmasının niteliği konusunda bir fikir verir ve bir imparatorun *sacerdotium* ve *imperium*'u (ruhbanlık ve saltanat) birleştirmesindeki algıyı işaret eder.³

Konuyu ele almaya patrik tarafından gerçekleştirilen taç giyme töreniyle başlamak uygun düşecektir. İmparatorun litürjik karizmasını bu taç giyme töreniyle kazandığı kabul edilir.⁴

İmparator, taç giyme töreni için, büyük yortularda çoğunlukla yaptığı gibi (aşağıya bakınız), maiyetiyle Ayasofya'nın güney kapısına gelir (Şek. 1'de 1), ve patrik tarafından iç narteks girişinde karşılanır (2). Oradan hep birlikte merkezi ("imparatorluğa ait") kapılardan geçerek kilisenin ana nefine girerler (3) ve kilisenin merkezindeki büyük kürsüden, ambondan bema sınırına uzanan yüksetilmiş kenarlıklı yola, *solea*'ya (4) doğru ilerlerler.⁵ Mabet ana girişlerine (5) ulaştıklarında, imparator elinde yanan bir mumla bemanın kutsal kapıları-

* Tanrısal, Pazar günüyle ilgili.

3 Bu çalışmanın temel kaynakları şu eserlerdir: Konstantinos VII'nin *De cerimoniis* ve Büyük Kilise'nin *Euchologion*'u; bkz. Konstantinos VII. Porphyrogenetos, *Le livre des cérémonies*, y.h. A. Vogt, 2 cilt 4 bölüm (Paris, 1935-40) (bundan sonra *Le livre des cérémonies*) ve *Euchologion sive rituale graecorum*, y.h. J. Goar (Venedik, 1730; Graz 1960) (bundan sonra Goar, *Eucho-logion*). Önceki davranışları arasında dini-litürjik bir figür olarak imparator, O. Treitinger, *Die Oströmische Kaiser- und Reichsidee* (Jena, 1938; Darmstadt, 1956) ve L. Bréhier, *Ἱερεὺς καὶ βασιλεύς, Mémoires Louis Petit*, Archives de l'Orient chrétien 1 (Bükreş, 1948) 41-45; ayrıca bkz. J. Ebersolt, "Études sur la vie publique et privée de la cour byzantine", onun *Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines* (Paris, 1917) eserinde, 91-101.

4 Orta Bizans imparatorluk taç giyme töreninin bir sonraki tanımlaması *De cerimoniis* 47 (38), *Le livre des cérémonies*, c. II, 1, s. 1-3 ve Goar, *Eucho-logion*'a dayanıyor, 726-30. Sonuncusu, birisi yaklaşık 795 yılı, diğeri 12. yüzyıl olarak tarihlendirilebilecek iki elyazmasını yansıtıyor. İki *euchologion* metni arasındaki değişikliklerin önemsizliği törenin, en azından metinlerin kopyalandığı töreni gerçekleştiren papazların bakış açısından, söz konusu dönemde çok istikrarlı kaldığını gösteriyor. Bu makale imparatorluk statüsüne yükselmenin seküler unsurlarını tartışıyor. Bizans'ta imparatorların yükselmesine ilişkin bkz. Ai. Christophilopoulou, *Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος* içinde *Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 22.2 (Atina, 1956); Bizans taç giyme ritüelinin gelişimi üzerine, bkz. F. E. Brightman, "Byzantine Imperial Coronations" *JTS* 2 (1901), 359-92; bkz. ayrıca son litürjik kökenli çalışma, M. Arranz, "Couronnement royal et autres promotions de cour. Les sacrements de l'institution de l'ancien Euchologe constantinopolitain," *OCP* 56 (1990), 83-133.

5 Büyük Kilise'nin iç düzenlemeleri üzerine, bkz. Şek. 1 ve R. J. Mainstone, *Hagia Sophia: Architecture, Structure, and Liturgy of Justinian's Great Church* (Londra, 1988), özellikle 219-35.

nın önünde patrikle beraber dua eder ancak bema bölgesine girmez.⁶ Patrikle birlikte dönerek taç töreni eşyalarının, taç ve *khlamys* ve *fibula*'nın küçük bir masa (ἀντιμύσιον) üzerine hazır edildiği ambona (6) çıkmak üzere tekrar geriye doğru yürürler.⁷ Diyakoz tarafından monoton bir makamla okunan duanın ardından patrik imparatorluk *khlamys* ve *fibula*'sı üzerine özel bir dua okur ve sonra bunları imparatora giydiren saray görevlilerine uzatır.⁸ Patrik daha sonra imparatorluk tacı üstüne bir dua okur ve taçla bir haç işareti yaparak "Tanrı ve Oğul ve Kutsal Ruh adına" diyerek ve "Muhterem" diye seslenerek tacı imparatorun başına koyar. Topluluk patriğin "Muhterem" deyişini üç kez tekrarlar.⁹ Bu

- 6 Bu noktaya kadar, büyük yortularda öngörüldüğü gibi, imparatorun Ayasofya'daki normal törensel gelişine ve patrikle birlikte kiliseye girişine vakıfız (bkz. aşağı). Böylece belli bir anlamda taç giyme töreninden önce bile imparator davranışı içindedir. Bu taç giyme töreni öncesindeki imparatorluk davranışı yenilerde P. Yannopoulos tarafından ileri sürülen ve taç giyen kişi sarayı, orduyu ve Senato'yu kontrol etmesi nedeniyle zaten sadece *de facto* değil, *de jure* imparatordur; ona siyasal gerçekliğe karizmatik mührü ekleyen kilisede taç giyme töreni düzenleme iznini veren bu kontroldür, temelindeki kuramının, "Le couronnement de l'empereur à Byzance: rituel et fond institutionnel" *Byzantion* 61 (1991), 73-89, yansımaları olarak görülebilir. Ancak, imparatorun herhangi bir gerçek litürjik işlevi (bu noktada benzer törenlerde yaptığı bemaya girmek, sunağı öpmek ya da tütsülemek gibi) taç giyerek "kutsal" imparator statüsüne yükselene kadar, yerine getirmediğine dikkat edilmelidir.
- 7 Ya da ἀντιμύσιον, ἀντιμύσιον (*antimension*), normalde modern anlamda aynı addaki "korporal" (Aşai Rabbani töreninde üzerine kutsanmış şeylerin konulduğu ince keten bez, ç.n.) değil, komünyon dağıtımında (şükran yemeği, Aşai Rabbani) kullanılan küçük bir masa; bu kelimenin şimdiki bağlamdaki anlamı konusunda, bkz. R. F. Taft, "The Pontifical Liturgy of the Great Church according to a Twelfth-Century Diataxis in Codex *British Museum Add. 34060*," *OCP* 45 (1979), not 302-3. *Chlamys* (χλαμύς?) imparatorların giydiği kısa bir pelerindi; krş. Arranz, "Couronnement royal," 90, not 13.
- 8 Bu dua ve sonraki taç üzerine duanın metinleri bölüm başlıklarıyla birlikte, Goar, *Euchologion*'da 726-27; duaların İngilizce çevirileri için Brightman, "Coronations," 380-81. 12. yüzyılda çıkan imparatorun başına yağ sürerek kutsama âdeti kuşkusuz Batı âdetinin taklit edilmesiydi; bkz. Brightman, 383-89, ve D. M. Nicol, "*Kaisersalbung: The Unction of the Emperors in Late Byzantine Coronation Ritual*," *BMG* 2 (1976), 37-52; bkz. Ioannes Kantakzenos, *Historiarum*, c. I (Bonn, 1828), 197-98; Pseudo-Kodinus, *Traité des offices*, y.h. J. Verpeaux (Paris, 1966), 258. İmparatorun başına yağ sürerek kutsama töreninin eşliğindeki dua, burada kaydedilen iki duaya dayanır (metin ve Fransızca çevirisi Pseudo-Kodinus'ta basılmıştır, *Traité des offices*, 353-54).
- 9 Burada imparatorların taç giyme töreniyle ve *De ceremoniis*, böl. 47'de kaydedilen (38) ortak imparatorlarla ilgili iki metni birleştirdim. Patrikten bağımsız bir imparatorun taç giyme törenini tanımlayan ilk metin patriğin topluluk tarafından tekrarlanan "Muhterem" nidasından değil, patriğe ait bu kelimenin ardından gelen ve topluluğun bir melodiyle seslendirdiği daha uzun "Kutsal, kutsal, kutsal, Tanrı'ya en büyük şan yeryüzüne barış" cümlesinden ve bu cümlelerin ortak imparatorun benzer taç giyme ritüelinin tanımlanmasının hemen arkasından topluluk tarafından tekrarlanmasından bahseder (*Le livre des cérémonies*, c. II, 1, s. 2-3). Sonraki Bizans taç giyme töreni tanımlamalarının patriğe ait "Muhterem" nakaratının bu noktada söylendiğini ve topluluğun tekrarladığını gösterdiği belirtilmelidir; bkz. Kantakzenos, *Historiarum*, 198; Pseudo-Kodinus, *Traité des offices*, 259, vb. *De ceremoniis*'teki ilk taç giyme töreni tanımlamasında, topluluğun hemen "kutsal, kutsal, kutsal..." diye tekrarlamasından dolayı, yazının kopyasını çıkaran kişinin Άγιος'ı (Muhterem!) atlayıp onun yerine, bir tür *homœoarchon* olarak, Άγιος'ı (Kutsal) seçtiğinden kuşkuluyorum. Bizans sarayındaki bu tür sesli nakaratların doğası ve rolü üzerine bkz. R. F. Taft, "The Dialogue before the Anaphora in the Byzantine Eucharistic Liturgy III: 'Let us give thanks to the Lord. It is fitting and right,'" *OCP* 55 (1989), 69-72 ve orada söz edilen literatür.

noktada tören bir Bizanslıya oldukça aşına gelecektir. Çünkü bu tören “el verme” (kuşkusuz oldukça temel bir unsur) eksikliğinin dışında Ruhban sınıfını bu sınıftan olmayanlardan ayıran papazlığa atama töreniyle biçimsel olarak aynıdır.¹⁰ Tören ekme ve şarap ayinindeki özel bir âna, ilk ya da “küçük giriş” (ἡ μικρὰ εἴσοδος)¹¹ ve kilisedeki özel bir yere, ambonun ruhban sınıfa ait bölgesine atfedilir;¹² Atama töreni şöyle gerçekleştirilir: Belirli dualardan sonra bir piskopos papaz adayı üzerine bir haç işareti yapar ve ona adayın kutsandığını göstermek için topluluğun üç kez tekrarladığı “Muhterem” nidasına katılmasına uygun cüppeyi ya da cüppeleri giydirir.¹³ Atamanın gerçekleştirildiği ayinde daha sonra henüz atanan din adamı, ilk kez yeni konumuna özgü bir görevi gerçekleştirir. Söz konusu durumda imparatorun taç giydiği törende yeni ruhban sınıfına özgü olduğu düşünülen ve taç giydikten sonra düzenli olarak gerçekleştireceği bazı eylemlerden söz etmemiz gerekir: Ayindeki “büyük giriş” (ἡ μεγάλῃ εἴσοδος) alayında yer alır; papazlar bemaya girerken imparatoru piskoposu ya da patriği kutlar gibi kutlarlar; imparator daha sonra patrikle öpüşür ve komünyonu, papaz sınıfından olmayanların yaptığı gibi ekme ve şarabı bir kaşık içinde birlikte değil, bir papaz ya da diyakoz gibi, ekmeği patriğin elinden alır ve şarabı patriğin tuttuğu kalisten içer (bir zamanlar evrensel bir âdet olsa da şimdi yüksek papaz sınıfı ve imparatorlarla sınırlı).¹⁴ Bununla birlikte bu “imparatorluk atamasının” muğlaklığı kesinlikle komünyon töreni sırasında ortaya çıkar. Yeni taç giyen imparator komünyonu, piskopos, papaz ve diyakozlardan farklı olarak, bemanın içindeki kutsal masada değil, bemanın merkez girişi önüne konulan özel küçük masada alır.¹⁵ Bu durumda, im-

10 Bu dönemde papaz atanması üzerine, bkz. Goar, *Euchologion*, 194-261 ve P. de Meester, *Studi sui sacramenti amministrati secondo il rito bizantino* (Roma, [1947]), 243-74, karakteristik atama ayinleri konusunda özellikle 243-44; ayrıca bkz. Selanikli Symeon, *De sacris ordinationibus*, PG 155:361-470. Papaz atanmasında “el verme”nin önemindeki ısrarından dolayı Merlin Packard’a şükran borçluyum.

11 İmparatorluk taç giyme töreni, muhtemelen yeni bir imparator gereksinimi aciliyet kazanınca, ekme ve şarap ayini dışında da gerçekleştirilebilir ancak bu istisnai bir durum olarak görülür. Bu tür durumlarda yeni taç giyen hükümdara komünyon ayrılmış emanetten verilir (κοινωνεῖ προηγιασμένῳ); bkz. Goar, *Euchologion*, 727, 729.

12 Ambonun ekme ve şarap ayinindeki işlevleri üzerine, bkz. R. E. Taft, *The Great Entrance: A History of the Transfer of Gifts and other Preanaphoral Rites of Liturgy of St. John Chrysostom*, OCA 200 (Roma, 1975), 312-13; bkz. ayrıca P. H. Jakobs, *Die frühchristlichen Ambone Griechenlands* (Bonn, 1987).

13 Bkz. önceki not 8, 9.

14 Bkz. 3. nottaki kaynaklar. Kuşkusuz imparatorun komünyonu bu şekilde almasının sadece, özel durumlardaki nadir hizmetlerde sıkça olduğu gibi, tarihe aykırı olarak korunmuş bir âdet olması da mümkündür.

15 Bkz. Selanikli Symeon, *De sacro templo*, PG 155:351, ve *agy*, *De sacris ordinationibus*, süt. 361-64, 463-65. Ancak özel bir istisna olarak, 1204 sonrası dönemde imparatora sadece gerçek taç giyme gününde, komünyonu yüksek sunakta (altarda) papazlarla birlikte alma izni verildiği

paratorun “dini” mertebesi komünyon ekmeği ve şarabını doğrudan altardan ve ayrı ayrı alan yüksek papazlar sınıfının (atamaları bema içerisinde yapılan piskoposlar, papazlar ve diyakozlar) dini mertebesinin altında ancak komünyonu (dini sınıftan olmayan kişiler gibi) bemanın dışında ama birlikte alan alt papazlar sınıfının (bema dışında papazlığa atanan imparator gibi) geleneksel mertebelerinin üzerinde olacaktır.

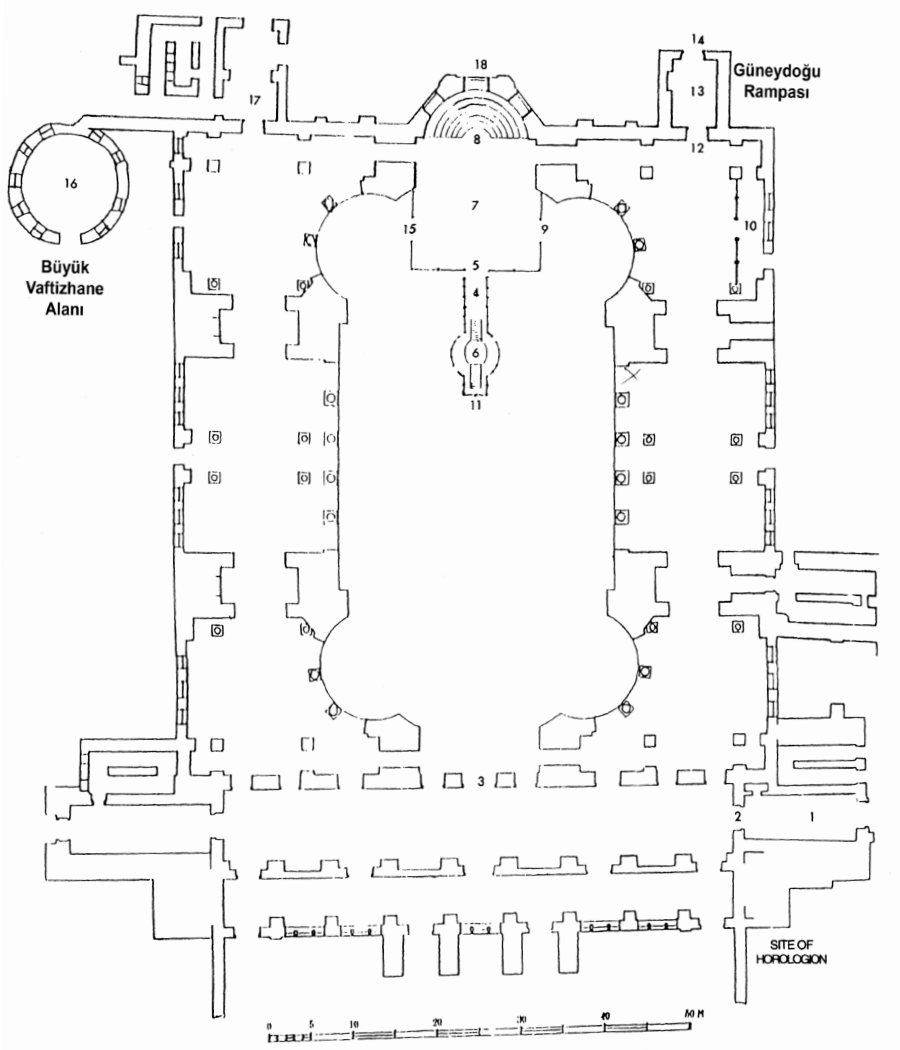
Ayasofya'daki cemaat üyelerinin normal bir imparatorluk taç giyme töreninde gördüklerini ve bunları nasıl yorumladıklarını özetlersek: Patriğin törensel imparatorluk alametlerini (*khlamys* ve taç) “Muhterem” denilmesi ritüeli için getirmesi kutsal dini göreve atanma olarak değerlendirilecektir ve bu yeni taç giyen imparatorun büyük giriş alayında yer almasıyla, bu sırada bir papaz ya da piskopos gibi anılmasıyla, ayini gerçekleştiren papazlar sınıfıyla barış öpüşmesiyle ve sonra komünyonu yüksek ruhban sınıfının aldığı gibi almasıyla doğrulanmış bir yorumdur. İmparatorun ritüel olarak programlanan eylemleri (mertebesi belirsiz bir papaz olsa da) bir papazın eylemleri gibidir.¹⁶

Sembolik gücü olan bu eylemlerin birçoğu imparatorlar tarafından seremoniyle geldikleri Ayasofya'da, özellikle büyük dominikal yortularda, geleneksel davranışlarının bir parçası olarak gerçekleştirilirdi. İmparatorun eylemlerini Ayasofya'daki bu büyük yortu günlerindeki patriklik ayini ile birlikte ele almak yararlı olacaktır.¹⁷

anlaşıyor; G. Majeska'nın tartışması, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, DOS 19 (Washington, D.C., 1984), 433. İmparatorun taç giymesine ilişkin ayrıca bkz. aşağıya.

16 Paleologoslar zamanında imparatorun dini mertebesinin Ayasofya'daki törenlerde çoğu kez âsasını taşıdığı bir tür kilise hizmetlisi, küçük rütbeli bir görevli olan *deputatus* düzeyinde olmasına dikkat edilmelidir; bkz. Taft, *The Great Entrance*, 27 not 65 ve Majeska, *Russian Travelers to Constantinople*, 428. Özel kutsal bir karizma sahibi olacak bir imparatorun ya da ortak-imparatorun (patriğin Ayasofya'daki ambonda “Muhterem” nidası eşliğinde hükümdarlık verdiği) taç giyme törenini, açık liturjik bir işlevi olmayan imparatoriçenin (papaz atanmasındaki gibi “Muhterem” sözcüğü söylenmeden, imparator tarafından imparatoriçeliğe getirildiği) taç töreni ile karşılaştırmak ilginçtir; bkz. *Le livre des cérémonies*, c. II, s. 6-23, ve Goar, *Euchologion*, 727.

17 Sonraki, *Törenler Kitabı*'nda, özellikle 1. ve 32. bölümlerde (23) (*Le livre des cérémonies*, c. I, s. 3-20, 119-26), kaydedildiği gibi, Büyük Kilise'deki patriklik ayinleri sırasında düzenli olarak tekrarlanan imparatorluk ritüel unsurlarının bir damıtılmasıdır ancak 9. ve 37. (28) bölümlerden de materyal sağlanmış (*Le livre des cérémonies*, c. I, s. 58-62, 145-58); ayrıca bkz. D. F. Beljaev, *Ežednevnyje i voskresnye priemy vizantijskih carej i prazdničnye vyhody ih v hram Sv. Sofi v IX-X vv. = Byzantina*, c. II (St. Petersburg, 1893), 150-96 ve İeromonah İoann, *Obrjadnik vizantijskogo dvora kak cerkovno-istoričeskij istočnik* (Moskova 1985), 144-47. İmparator Ayasofya'daki Paskalya Yortusu, Pentekostes (Hamsin) Yortusu, Metamorphosis (Tecelli) Yortusu, Noel ve Epifanya (6 Ocak yortusu) Yortusu'na ilişkin ayine tam protokol katılırdı; bkz. *Le livre des cérémonies*, c. I, s. 17. ve diğerleri, ancak ayrıca Ortodoksi Pazarı (*age*, 145-147 ve diğerleri) ve diğer istasyon ya da durak kiliseleri alayının başlamasında (*age*, 21-22, 66-67 ve diğerleri) olduğu gibi, bazen daha az resmi olarak katılırdı; bkz. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, OCA 228 (Roma, 1987) ve İoann, *Obrjadnik*, 106-12 ve 138-41, Konstantinopolis'te imparatorluk dini alayları üzerine.

1 Ayasofya, İstanbul.

Özellikle bu amaç için toplanmış *deme* temsilcilerinin geleneksel (en azından bazı görkemli törenlerde *Törenler Kitabı*'na uygun ve kiliseye ait litürjik "ton"da icra edilen)¹⁸ tezahüratı eşliğinde saraydan çıkıp Augusteon Meydanı'nı geçen imparator, Ayasofya'nın iç narteksine açılan *horologion*'un yanındaki güzel kapı denilen (ἡ ὠραία πύλη) (şek. 1'de 1) güney girişine ulaşır. İmparator orada güneybatı antresindeki (1) perdeli bir bölmede (bir *metatorion*)¹⁹ tacını bırakır (imparatorun Ayasofya'da sadece taç giyme töreni sırasında taç taktığı anlaşılmaktadır).²⁰ İmparator (tahtta oturan Meryem Ana ile çocuk İsa'nın her iki yanındaki ünlü Konstantinos ve Iustinianos mozağının altından yürüyerek) başı açık halde iç narteksin güney kapısından girer (2) ve patrik ve papazlar tarafından selamlanır. Görevli papazların sunduğu İncil'i ve haçı öper²¹ ve sonra patrikle yanaktan öpüşür, narteksten ana nefe açılan merkez kapılar olan imparatorluk kapılarına doğru (αἱ βασιλικαὶ πύλαι) el ele yürürler (3).

İmparator orada *praipositos*'tan²² yanan bir mum alır ve dua okuyarak (yukarıda *proskynesis*'te İsa'nın tahtının önünde baş eğen bir imparatorun resmedildiği) kapıların önünde üç kez başını eğerek selam verir. Bu arada patrik ayinin küçük giriş duasını okur. Dua bitince imparator mumu *praipositos*'a iade eder, tekrar Başdiyakoz'un taşıdığı İncil'i öper²³ ve patrikle kiliseye girer. Birlikte ambonun etrafından yürürler ve ambonu (6) temponun* hemen önündeki alana bağlayan alçak duvarlı yürüyüş yolu olan *solea*'ya (4) girerler. Bu yolu bir kez daha dua ettikleri bemaya açılan kutsal kapılara (τὰ ἅγια θύρια) (5) kadar izlerler; temponun ana kapıları önündeki zemine tespit edilmiş porfir disk üzerinde duran imparator²⁴ *praipositos*'tan tekrar bir mum alır ve duası bitince mumu ona iade eder. Daha sonra kutsal kapılardan giren patrik altar masasını öper (7).

18 Bkz. *Le livre des cérémonies*, c. I, s. 54; bkz. Beljaev, *Ežednevnye i voskresnye priemy*, 86.

19 *Le livre des cérémonies*, c. I, s. 58. Bu imparatorluk "giyinme odaları" üzerine, bkz. J. B. Papadopoulos, "Le mutatorium des églises byzantines," *Mémorial Louis Petit*, Archives de l'Orient chrétien 1 (Bükreş, 1948), 366-68, ve T. Mathews, *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy* (University Park, Pa., 1971), 134.

Güzel kapının yeri konusunda bazı tartışmalar vardır; bkz. C. Strube, *Die westliche Eingangsseite der Kirchen von Konstantinopel in justinianischer Zeit* (Wiesbaden, 1973), 50. ve diğer sayfalar.

20 Bkz. Konstantinos VII Porphyrogennetos, *De cerimoniis aulae byzantinae*, y.h. J. J. Reiske (Bonn, 1829-30), c. II, s. 93-95 (yorum) (bundan sonra Reiske).

21 *Le livre des cérémonies*, c. I, s. 58.

22 *Praipositos* çok yüksek bir saray görevlisiydi; bkz. R. Guiland, "Le Préposite," *Byzantinoslavica* 22 (1961), 241-301 ve onun *Recherches sur les institutions byzantines*, c. I, Berliner Byzantinische Arbetien 35 (Berlin, 1967), 333-80.

23 Ve *Le livre des cérémonies*'e göre bir de haç, c. I, s. 59.

24 *Le livre des cérémonies*, c. I, s. 11. Porfir disk üzerine, bkz. P. Schreiner, "Omphalion und Rota Porphyretica. Zum Kaiserzeremoniell in Konstantinopel und Rom," *Byzance et les Slaves: Études de Civilisation, Mélanges Ivan Dujičev* (Paris, tarihsiz) 401-10.

* Tempon: Kutsal bema mekânını naostan (iç oda) ayıran mimari öge.

Onu, altarı daha kolay öpebilmesi için patriğin altar örtüsünü (ἡ ἅγια ἐνδυτή) kaldırmayla,²⁵ aynı ritüeli gerçekleştiren imparator izler.²⁶ Sonra imparator *praipositos*'un ellerinden iki beyaz altar örtüsünü (εἰλιτά)²⁷ alır ve bir altın sikke torbası (*apokombion*) ile birlikte altara koyar. Bunlar onun kiliseye düzenli olarak verdiği hediyelerdir. Belli yortu günlerinde (özellikle Pentekostes, hamsin yortusunda) Büyük Kilise'ye bağış olarak altara bir ya da daha fazla sayıda kalıs ve paten bırakır.²⁸ Sonra altardaki iki kalisi ve pateni ve ardından patriğin dudaklarına uzattığı "İsa'nın kundak bezlerini" (τὰ ἅγια σπάργανα) öper.²⁹ Sonra altarı tütsüleyerek etrafında dönen patriğe eşlik eder ve birlikte imparatorun yine elinde bir mumla büyük haçın önünde dua ettiği apsise (8) doğru yürürler.³⁰ İmparator haçı öper ve patrikten aldığı tütsüyle tütsüler. Sonra patrik imparatoru bemanın güney kapısına götürür ve burada yanaktan öpüşürler (9). Bu öpüşmenin ardından imparator nefin (10) güneydoğu köşesinde yer alan ve ayinin kalan bölümünde kendisinin normal bekleme yeri olacak *metatorion*'una (imparatorluk locası ve bir kabul odasıyla bağlantılı özel dua odasının birleşimi) gider.³¹

İmparatorun bu geliş seremonisi, yüksek mertebedeki papazların ayine hazırlanmak üzere kiliseye törensel gelişlerine çok benzer: Ayini yöneten yüksek mertebedeki papazlar ana kapıdan kiliseye girer ve duadan sonra, altar bölümünün bemaya girdikleri ve altarı öptükleri kutsal kapılarına yürürler. Papaz sınıfından olmayanlar doğal olarak bemaya girmezler ve sadece "altara hizmet edenlere" altarı öpme izni verilir: Burada imparator altara hizmet eden papazlar gibi hareket eder. İmparatorun patriğin ona sunduğu altar örtüsünü yüksek bir kilise görevlisinin Ayasofya'da ayin yaptığı zaman patriğe sunduğu örtüyü öp-

25 Bizans geleneğinde papazlara ait bölgeye kabul edilen ve bu sınıftan olmayan tek insan imparatorudur. Bkz. Taft'taki kaynaklar ve tartışmalar, *The Great Entrance*, 27; bkz. *age*, 29-30.

26 *Le livre des cérémonies*, c. I, s. 11.

27 Bu altar örtüleri için bkz. P. Speck, "Die Ἐνδυτή," *JÖB* 15 (1966), 323-75.

28 *Le livre des cérémonies*, c. I, s. 59, bkz. ayrıca *age*, s. 11; Reiske, c. II, s. 162-63 (yorum).

29 Bu rölik genellikle Büyük Kilise'deki yüksek altarda tutulur; bkz. *Le livre des cérémonies*, c. I, s. 11; ayrıca bkz. *age*, c. I, 2, s. 61 (yorum).

30 Bazı yortu günlerinde altarın etrafını tütsüleyerek dönen imparatorun kendisi olabilir; bkz. Meryem'in Doğuşu Yortusu'nda ayin alayının başlangıcında Ayasofya'da altarı tütsüleyen imparator tasviri: *Le livre des cérémonies*, c. I, s. 22. Ayinde papazların ya da imparatorun bu noktadaki tütsüleme konusunda, bkz. R. F. Taft, "The Pontifical Liturgy of the Great Church," *OCP* 45 (1979), 288-89, ve *OCP* 46 (1980), 106-10; ayrıca, Reiske, c. II, s. 100 (yorum) ve Goar, *Euchologion*, 47-48, 51, 70, 79. Bu kaynaklarda tütsüleme aslında papazların bemaya girip altarı öptükten sonra komünyon unsurlarını hazırlamasının ardından gelir; tütsüleme ayininin halka açık bölümünün başlangıcına ön hazırlıktır.

31 *Metatorion*'un dışında imparator üzerine İsa'nın çektiği eziyetleri gösteren röliklerin resmedildiği haçı öper; *Le livre des cérémonies*, c. I, s. 12. Ayasofya'daki imparatorluk *metatorion*'u üzerine bkz. *Hagia Sophia*, 223-26; ayrıca aşağıda, not 38.

mesiyle aynı biçimde öpmesi özellikle açıklayıcıdır.³² Bemada tütsü yakmak da kuşkusuz papazlar sınıfına özgü bir ayrıcalıktır. İmparator normal olarak yüksek papazlar sınıfına özgü bu eylemleri yine alenen gerçekleştirir. İmparatorun ve patriğin yanaktan öpüştükten sonra (birbirini selamlayan eşitler gibi) törensel bir biçimde nefe birlikte girmeleri bir eşitlik ilişkisi gösterisi olarak algılanır: Aynı mertebedeki papazlar, ayinlerde çiftler halinde birlikte yürürler.³³ Yine de imparatorun ayin sırasındaki normal yerinin, bemada değil, papaz sınıfı dışındakilere açık olan, kilise nefindeki imparatorluk locası olacağına dikkat edilmelidir.

İmparator büyük giriş seremonisine, yani ekmeğin ve şarabın hazırlandığı yerden altara nakledilmesi törenine katılması için patriğe yardımcı olan *referendarius* tarafından çağrıldığı zaman,³⁴ *metatorion*'a gittiğinde çıkardığı tören kıyafeti *khlamys*'ı tekrar giyer ve bayraklar, muhafızlar ve saray görevlileri eşliğinde ekmeği ve şarabı altara taşıyan papaz alayıyla karşılaştığı ambonun (11) önünde yer alan kilise merkezine yürür. Onun için ambonda bekletilen bir mumu ($\lambda\alpha\mu\pi\acute{\alpha}\varsigma$ or $\kappa\eta\rho\acute{\iota}\omicron\nu$) taşıyarak *solea*'ya (4) yürüyen ve oradan da patriğin beklediği ambondaki parmaklıklı templon kapılarına (5) doğru yönelen alaya önderlik eder. Sivil görevliler rahip ve koro yerine kadar *solea*'nın iki yanı boyunca alayı izler. İmparator burada durur, önce paten (komünnyonda ekmeğin konulduğu düz tabak) taşıyan Başdiyakoz'un sonra da kalıs taşıyan papazın kutsal kapılardan girebilmesi için kenara çekilir. Başdiyakoz geçerken imparatoru ve patriği ve sonra da altarı tütsüler. Başdiyakoz imparatorun önünden geçerken her papaz "Tanrı şimdi, hep ve sonsuza dek krallığında majestelerini hatırlasın" der. Ekmeğe ve şarap altara konulduktan sonra imparator ve patrik karşılıklı reverans yaparlar ve imparator *metatorion*'a döner (10). İmparatorun bu anlarda sergilediği litürjik ayrıcalıklar karışık mesajlar iletir. Bir mumla büyük giriş alayına öncülük etmek çoğu kez küçük rütbeli birinin gerçekleştirdiği bir işlev olsa da sunuların altara nakledilmesi sırasında imparatorun, diyakozun patrik ve altarı tütsülendiği gibi tütsülenmesinde olduğu gibi, bu noktada patrik ve ayinden sorumlu papazlar gibi zikredilmesi de olağan dışıdır.³⁵

Barış öpüşmesi seremonisiyle bağlantılı ritüel de anlamlıdır. Patriğin *referendarius*'u tarafından bir kez daha çağrılan imparator yine *khlamys*'ını giyer, son-

32 Bkz. Taft, "The Pontifical Liturgy", 286-87.

33 Bir kişinin papazlığa atanacağı zaman her iki yanında yer alan ve yükseleceği mertebenin üyesi olan iki papaz tarafından ileri çıkarıldığı papazlığa atanma töreninde bir istisna ortaya çıkar; bkz. not 10.

34 *Referendarius* ayrıca ayin dışında patrik ve imparator arasında düzenli irtibatı sağlar; bkz. J. Darrouzès, *Recherches sur les òφφίκια de l'Église byzantine*, Archives de l'Orient chrétien 11 (Paris, 1970), 373-74.

35 Bu noktada papazların bemaya girerken birbirlerini zikretme prosedürü için, bkz. Taft, *The Great Entrance*, 241-42; ayrıca bkz. *age*, 1956-96, ayinin bu bölümünde imparatorun rolü üzerine.

ra maiyetiyle birlikte bema ana kapısına yürür (5) ve kapının sağında durur.³⁶ İmparator bema kenarında, daha doğrusu girişte önce patrikle, sonra ayinde yer alan ve *referendarius*'un kendisine takdim ettiği, bütün yüksek mertebedeki papazlarla tek tek barış öpüşmesini gerçekleştirir. İmparator patrikle bir kez daha barış öpüşmesini yapar, sonra bema seviyesinden nef seviyesine iner ve bu kez tören yöneticisi (ὁ τῆς καταστάσεως)³⁷ tarafından sırayla kendisine takdim edilen bazı önemli kişiler ve Senato üyeleriyle barış öpüşmesini gerçekleştirir. Burada görülen sembolizm birçok düzeydedir. Kilise ana bölümü ve bema arasında (yani, simgesel olarak cennetle dünya arasında), antrede duran imparator, bu ruhani-laik figür, altar *pax*'ını imparatorluğun ruhani olmayan dünyasına taşıyarak iki dünya arasında aracılık yapar.

İmparator bir kez daha komünyona çağrılana kadar kaldığı *metatorion*'una (10) döner. Sonra tekrar tören pelerinini giyer ve temponun kutsal kapılarına (5) yürüyerek önde sağda hazırlanmış olan küçük bir masaya (*antimension*) gelince durur.³⁸ Patrik kutsanmış ekmeği ve şarabı kutsal kapılardan geçirerek küçük masaya koyar ve sonra kutsal ekmekten bir parçayı bir adım aşağı inen ve ekmeği yiyecek olan imparatorun eline bırakır. İmparator sonra tekrar yukarı çıkar ve iki *ostiarii*³⁹ peçete tutarken patriğin eliyle uzattığı kalisten biraz kutsal şarap içer. İmparator burada diyakoz ve papazların yaptığı gibi, ekmeği elinde tutarak, şarabı piskoposun tuttuğu kalisten içerek komünyonu alır ancak burada önemli bir nokta vardır –ruhban sınıfından olmayan insanlar komünyonu kaşık içinde birlikte alırken o ekmek ve şarabı ayrı alsa da– komünyonu bemada değil, papaz sınıfından olmayanlar gibi, bemanın hemen dışında alır.⁴⁰ İmparatorun statüsü konusunda yine net olmayan sembollerle, ya da belki daha doğrusu,

36 *Le livre des cérémonies*, c. I, s. 60-61, imparatorluk barış öpüşmesi seremonisinin imparatorun masasının (*antimension*) bulunduğu temponun ön kısmının ortasındaki küçük kutsal kapıların sağında gerçekleştirildiğini açıklığa kavuşturuyor.

37 Ve bazen, en az, üç yeni vaftiz edilmiş Hıristiyanı öper, *Le livre des cérémonies*, c. I, s. 124 (Noel). İmparatorun barış öpüşmesi üzerine, bkz. Taft, *The Great Entrance*, 395-96, ve Ebersolt, "Études sur la vie publique." 95-97.

38 Mathews, *The Early Churches of Constantinople*, 172-73, imparatoru bemaya *solea*'dan (Şek. 1'de 4) geçirecek ulaştırır. Bu ancak imparatorun güneydoğu *eksedra*'sındaki (Şek. 1'de 10) *metatorium*'dan değil, Mathews'un belirlediği gibi güneydoğudaki payenin batı tarafındaki bir tahttan (*age*, 96, 133-34) geldiğinde doğru bir güzergâh olur; bkz. *Le livre des cérémonies*, c. I, s. 13, 124.

39 Hem saray, hem din görevlisi olan ve *ostiarii* denilen görevliler vardı; bkz. R. Guiland, "L'Ostiaire (ὄστιαρίος)" *REB* 13 (1955), 79-84, yine onun *Recherches sur les institutions byzantines*, 286-89, 296-99, ve Darrouzès, *Recherches sur les ὀφφίκια*, dizin.

40 "Excursus: The Emperor's Communion", R. F. Taft, *A History of the Liturgy of St. John Chrysostom 5: The Communion and Final Rites* (yayımlanacak), bilimsel referanslarla; kitabının bu bölümünü daktilo edilmiş olarak okumama izin verdiği için Profesör Taft'a şükran borçluyum. Mathews, *Early Churches of Constantinople*, 172-73, imparatorun komünyonu düzenli olarak yüksek altarda aldığına ilişkin iddiasında yanılıyor; bkz. Taft, "The Emperor's Communion" ve yukarıda notlar 15, 36.

herkesin kendi tarzında yorumlayabileceği bir belirsizlikle karşı karşıyayız. İmparatorun davranışı ne tamamen bir papaz ne de tamamen ruhban sınıfı dışındaki bir kimse gibidir.⁴¹

İmparator ekmeği ve şarabı aldıktan sonra önemli görevlilerle kahvaltı yaptığı *metatorion*'una (10) (aslında muhtemelen bitişik kabul odasına) döner. Ayinin sonunda imparatora katılmak üzere patrik gelir; öpüşürler ve her biri kendi maiyetiyle birlikte kilisenin doğu ucunun güney tarafındaki kapıdan (12) Kutsal Kuyu'nun bulunduğu mekâna geçerler (13).⁴² İmparator burada para torbalarını (*apokombia*) başdiyakoza ve çeşitli kilise görevlileriyle birlikte, isimleri imparatorluğun bu işle görevli kişisi (ὁ ἄρχυρος) tarafından anons edilmesinden sonra, yoksulların temsilcilerine sunar. Sonra imparator ve patrik mabetteki perdeli küçük odaya girerler ve patrik burada imparatorun başına tacı koyarak ona komünyon ekmeğinden kutsal bir parça (*antidoron*) ve güzel kokulu bir yağ verir.. İmparator da patriği 10 libre altın sikkeden oluşan *apokombia* ile ödüllendirir. Öpüşür ve ayrılırlar, patrik kiliseden geçerek ikametgâhına giderken, imparator kısa güzergâhtan (14) saraya döner ve bu sırada toplanmış *deme* temsilcileri geçerken ona alkışlarıyla eşlik eder.

Kutsal Kuyu'nun bulunduğu odanın özel ve kısıtlanmış alanındaki bu ayrılma seremonisi simgesel anlamlarla doludur. Kilise görevlilerine ve yoksullara para bağışlanması imparatorun kilisenin destekçisi ve hamisi olduğunu gösterir. Patrik de buna karşılık imparatora komünyon ayinin sonunda papaz sınıfı dışında olanlara verilen, hoş kokulu yağla birlikte *antidoron eulogia*'sını (yadigar; tam olarak, "bir nimet") verir. Burada roller belki de ayinin diğer bölümlerinden daha açıktır. İmparator kilisenin ruhban sınıfından olmayan hamisidir. Bu konumu nasıl aldığı patriğin ona tacı taktığı dünya için kilise binasından ayrılırken yeniden taç giydirmesiyle sembolize edilir.

İmparatorun Ayasofya'da törensel olarak son ortaya çıkması konusu tamamen özel gibi görünmektedir ve büyük kesim muhtemelen bundan habersizdir. Tören Kutsal Cumartesi günü sabahı olur ve Paskalya Yortusu'ndan Önceki Cuma nedeniyle altların örtüsünün kaldırılması ve yıkanması geleneğiyle bağlantılıdır.⁴³

41 İmparatorun kiliseye küçük giriş anında girmesindeki, barış öpüşmesine katılımı ve ekmeği ve şarabı ayrı olarak almasındaki gibi, burada normal koşullarda kullanılmayan ancak özel durumlarda uyulan eski bir âdet hatırlatılıyor; bkz. Taft, *The Great Entrance*, 395-96.

42 Kutsal Kuyu mabedi üzerine, bkz. Cyril Mango, *The Brazen House: A Study of the Vestibule of The Imperial Palace of Constantinople* (Kopenhag, 1959), 60-72 ve şek. 1.

43 Seremoni *Törenler Kitabı*'nda iki kez anlatılıyor, özellikle böl. 44'te (35) ve kısmen özet olarak böl. 1'de; *Le livre des cérémonies*, c. I, s. 169-71, 27-28; krş. s. 167-68. Bkz. Ayrıca Beljaev, *Ežednevnyje i voskresnyje priemy*, 224-29 ve Ioann, *Obrjadnik*, 119-21.

İmparator üçüncü saatte (yani sabah dokuz sıralarında) Kutsal Kuyu'nun bulunduğu odayla (13) bağlantısı olan Büyük Kilise'nin güneydoğu girişine, mum yakıp dua ettiği yere gelir (14). Burada geleneksel öpüşmeden sonra kendisiyle birlikte yoksul kapısı denilen kapıdan (12), tempon ana kapılarına ya da kutsal kapılara (5) geçecek olan patrik tarafından karşılanır. Elinde bir mumla imparator ve patrik orada dua ederler. İmparatorun mumu *praipositos*'a geri vermesinin ardından ikisi de kutsal kapılardan geçer. İmparator altar masasını (7) yeni kumaş örtüyle ya da örtülerle (büyük olasılıkla bağışladığı örtülerdir) örter ve sonra büyük altın sikke torbasını (yaklaşık 45 kilo!) *praipositos*'tan alır ve altarn önündeki basamağa bırakır. Bir başka para torbası daha (daha hafif) alır ve bağış olarak altar masasına koyar. Sonra patrikten tütsüyü alır ve altarı haç biçiminde tütsüleyerek üç kez etrafını dolaşır.⁴⁴

Patrik ve imparator daha sonra temponun kuzey kapısından (15) çıkarak bemandan ayrılırlar ve kilisenin kuzey tarafında yer alan ve kiliseye ait kutsal eşyaların konulduğu sakristi işlevi gören müstakil hazine binası *skeuophylakion*'a giderler (16).⁴⁵ İmparator orada elinde mumla dua eder ve sonra patrikten buhurdanlığı alarak bu amaç için açılmış olan mahfazalardaki kutsal kapları ve rölikleri tütsüler. Patrik ve imparator daha sonra orada kendileri için hazırlanmış tahtlara oturur. Bu sırada patrik imparatora Kutsal Hafta sırasında kutsal yağ yapmakta kullanıldığı anlaşılan tarçın parçaları ve nardin yağı kaplarını verir. İmparatora vermesi için bu nesnelere önceden patriğe veren *skeuophylakion chartouarios*'u önce imparatora bina içinde eşlik edenlere sonra da dışarıda bekleyen görevlilere olmak üzere, imparatorun maiyetine nardin yağı dağıtmak için patriğin takdisini ister.⁴⁶ Nardin yağı dağıtıldıktan sonra patrik ve imparator binadan ayrılır ve kilisenin kuzey bölümünden, Büyük Kilise kadın diyakozuna ait yerden (17)⁴⁷ kadınlar narteksinden ve apsisin arkasındaki koridordan (Aziz Nikolaos [δίαβατικá] pasajı) (18)⁴⁸ geçerek Kutsal Kuyu'nun bulunduğu mekâna (13) kadar gelirler. Patrik orada imparatora Aziz Nikolaos pasajına girdikleri za-

44 İmparatorun kilise ve bemaya "resmi olmayan" girişi ve altarı tütsülemesi özellikle Meryem Ana'ya adanan yortu günlerinde, Ayasofya'dan kentin diğer büyük kiliselerine giden ayın alaylarının başlangıcındaki biçimi izler; örneğin bkz. imparatorun Ayasofya'dan Meryem'in Doğuş Yortusu için Chalkoprateia'daki Meryem Ana kilisesine giden alayın başlangıcına katılması (8 Eylül); *Le livre des cérémonies*, c. I, s. 20-22. Bkz. ayrıca yukarıda, not 17.

45 Bu bina için, bkz. Taft, *Great Entrance*, 185-91, 199 ve G. Majeska, "Notes on the Skeuophylakion of St. Sophia," *Viz Vrem* (yayımlanacak).

46 *Skeuophylakion chartouarios*'u diğer işlerin yanı sıra, kilisenin kutsal kaplar ve cüppeler koleksiyonuna bakan Büyük Kilise'nin *skeuophylax*'ına yardım eden papazdır; bkz. Darrouzès, *Recherches sur les όφφικία*, 85 not 3, 175, 314-18. Nardin yağı ve kutsal yağ konusunda, bkz. Beljaev, *Ežednevnye i voskresnye priemy*, 226-27 not 1.

47 Kadın diyakoz narteksinin yeri *De cerimoniis*'de gösterilen rehberde açıktır.

48 Aziz Nikolaos pasajları için, bkz. Mango, *The Brazen House*, 66-72.

man yapmış olduğu gibi, bir kutsanmış ekmek *eulogia*'sı verir; öpüşür ve vedalaşırlar. Patrik kiliseye döner ve imparator *deme* temsilcilerinin özel tarzdaki alkışları eşliğinde revaklardan (14) geçerek saraya gider.

Kutsal Cumartesi sabahı gerçekleştirilen bu litürjik gösteride imparatorun imparatorluk sarayının ileri gelen üyeleriyle birlikte gerçekleştirdiği rolün niteliği nedir? İmparator burada kesinlikle Büyük Kilise'nin hamisi olarak davranmaktadır: Altarın eşliğine çok anlamlı bir sunu koyar ve bir başka sunuyu da altar masası üzerine bırakır ve muhtemelen yeni altar örtüleri verir. İmparatorun burada küçük bir kilise görevlisi, kutsal altarın yıkanmasına ve örtülmesine yardım eden bir tür zangoç işlevini yerine getirdiği de düşünülebilir; ancak imparator, en azından 12. yüzyıl kaynaklarına göre, *deputatus* mevkisindedir.⁴⁹ Bununla birlikte bema *deputatus* gibi zangoçlara değil, yüksek papaz sınıfına aittir ve aslında imparator normalde diyakozların, papazların ve piskoposların yetkisinde olan altar tütsüleme eylemini gerçekleştirerek yüksek papaz işlevini de yerine getirir. O halde imparator papaz sınıfının üyesi olarak sadece altarı değil *skeuphylakion*'dayken komünyon ayininde kullanılan kutsal kapları da mı tütsülüyordu? Kutsal Cumartesi ayinleri İsa'nın dirilmesi mesajı olarak, hayatın yenilenmesine ithaf ediliyor. Paskalya Yortusu'ndan Önceki Cuma'da [Kutsal Cuma] kullanılmayan altarın yıkanmasının ve örtüsünün yenilenmesinin nedeni Paskalya Yortusu'ndaki bu yeniden canlanma ritüeli içindir. İmparatorun altarı ve kutsal kapları tütsülemesi henüz temizlenmiş materyallerin yeniden kutsanması ritüeli olarak görünmektedir ve bu nesnelere tütsülemesiyle, yeniden kutsamasıyla, adeta, tıpkı ilk Ayasofya kutsamasına bizzat katılan öncülü Iustinianos gibidir.

İmparatorun ruhani karizmasının niteliğine ilişkin başlangıçtaki sorunun yanıtı açık değildir. Aslında imparatorun Ayasofya'daki litürjik işlevlerdeki rolünün tam niteliği kasten belirsiz tutulmuş gibidir. Sembollerin kolayca çözülmesi istenilmemektedir. İmparatorun ruhban sınıfına ait konumu ritüele papazlarla birlikte aktif katılımıyla sergilenir. Ancak ruhban sınıfına ait rolünün tam niteliğinin asla ayrıntılı olarak dile getirilmemesine karşın, onun net olarak ötesine geçmediği kutsal sınırlar vardır. Örneğin, komünyonu bizzat almaz ancak kabul eder; bemanın kutsal bölgelerine düzenli olarak girse de kilisedeki normal yeri papaz sınıfından olmayan insanlarla birlikte neftedir. O kesinlikle takdis edilmiş

49 Psuedo-Kodinus, *Traité des offices*, 264; Selanikli Symeon, *De sacro templo*, süt. 352 (δεποτάτου için δεσποτάτου; bkz. Goar, *Euchologion*, 198-230). *Deputatus*'un konum açısından papaz yardımcısına (κρηφόρος) eşit olduğu anlaşılmaktadır; bkz. Darrouzès *Recherches sur les όφφικια*, 231, 272 (şema).

“kutsal imparator”dur ancak ilk Bizans Hıristiyanlığı kilisesinin litürjik yaşamına katılımına bakılırsa, bir papaz-kral değildir. Aslında ritüelleşmiş eylemleri Ortaçağ’da Bizans’ta devlet ve kilise arasındaki ilişkilerin özel doğasına mahsus gerilimlere yönelik bir metafor işlevi de görebilir. İmparator belki de papaz ve kraldır ancak papaz-kral değildir.

College Park, Maryland Üniversitesi